

"Bütün daire-i imkân ve daire-i vücûba bakan, hem o iki şecere-i azîmenin bir tek dalı hükmünde olan imanın erkân-ı sittesi ve o erkânın bütün dal ve budakları" ve "İslâmiyetin erkân-ı hamsesi ve o erkânın ta en ince teferruatı ve en küçük âdâbı" İzah?

a. "**Daire-i imkân**" denilince bütün mahlukat anlaşılır. Allah'ın varlığı "**vacib**"dir, yani olması zarurî, olmaması muhaldir; ezeldir ve ebedîdir. Eşyanın ise varlıkları "**mümkün**"dir, yani olup olmamaları müsavidir; Allah'ın iradesiyle var olurlar, hâdistirler (*evvelleri vardır*), fanidirler âhirleri vardır.

"**Daire-i vücub**" denilince "**Allah'ın zâtı, şununatı, sıfatları, isimleri ve fiilleri**" anlaşılır.

İmanın, daire-i imkânla da yakın alakası vardır. Zira peygamberler, melekler, âhîret daire-i imkandan olmakla birlikte, bunlara iman etmek farzdır. Birisine iman etmeyen mümin olamaz.

İmanın "**o iki şecere-i azîmenin bir tek dalı olması**" meselesine gelince, kanaatimce buradaki "*bir tek dal*" ifadesini "*bir dal*" şekline anlamak gerekiyor. Yani, imkân ve vücub daireleri bir ağaca benzetildiğinde, bu ağacın bir dalı imkân, diğeri ise vücub olur. **İmkân dalı**, atomlardan, hücrelerden, insanlara, hayvanlara, güneşlere, yıldızlara tâ cennet ve cehenneme kadar uzandığı gibi, **vücub dalında** da imanın altı rüknü ve bu rükünlerin bütün alt şubeleri yer alır. Mesela peygamberlere iman, o dalın bir küçük dalı olarak düşünülürse, onda yüz yirmi dört bin peygambere iman etme manası vardır. Kitaplara imanda, bütün kitap ve suhurlara iman söz konusudur. Kur'ân'a imanda, onun altı bin altı yüz altmış altı âyetine iman dâhildir.

b. O erkânın "**dal ve budakları ve en ince teferruatı**" ifadesiyle, iman rükünleri de ayrı bir nuranî ağaç olarak düşünülmüş oluyor. İman ağacının altı dalı, her daldan çıkan budaklar ve ince dallar, yapraklar vardır. Misal olarak âhîrete imanı ve o daldan uzanan budaklara ve teferruata bakalım:

Kabir hayatı, yeniden dirilerek mahşere çıkma, mahşerin dehşetinden herkesin "**nefsî, nefsi**" demesi, daha sonra vakfe devresine girilmesi, uzun bir süre beklenmesi, sonra mizan safhası, bu safhada herkesin zerre miskal de olsa işlediği hayır ve şerleri yazılı olarak görmeleri, sonra amellerin tartılması, sıradan geçiş, cennet, cehennem, cennetteki ırmaklar, köşkler, huriler, rü'yeteye mazhar olma, cehennemde yanan bedenlerin yeniden tazelenmesi, azabın devamı, karanlık, putlarla birlikte yanma hâdisesi"

---

gibi nice teferruat arasında hârika bir alâka ve irtibat vardır. Bunların tamamı muntazam bir ağaç manzarasını sergilerler. Aralarında tenakuz, hikmetsizlik, nizamsızlık görülmez. Bunu hakkıyla seyredemeyenler, bu nizam ve hikmetin güzelliğine hayran olurlar.

c. Bu sualin tam cevabı bütün fıkıh kitaplarında yer alan hükümlerin tamamıdır.

Bunlar arasında da yine bir ağacın dal, budak ve teferruatı arasında olduğu gibi mükemmel bir irtibat vardır. **“Farzlar, vacipler, sünnetler, müstehablar, haramlar, mekruhlar (tahrimen ve tenzihen mekruhları), mübahlar”** o ağacın dal, budak ve teferruatı gibidirler.

d. **“Kur’ân-ı Cami’in nûsus, vücuh, işaret ve rumuzundan çıkan şeriat-ı kübra-yı islamiye”** ifadesinin kısa bir izahı:

Nûsus, Kur’ân'ın kesin hükümleri, açık beyanlarıdır. **Vücuh**, vecihler, cihetler, yönler demek olup, bu nasların farklı cihetlere delalet etmeleri manasına gelir. Meselâ, **“Lem yelid ve lem yûled”** âyet-i kerîmelerinin açık hükümleri bellidir: **“Allah doğurmadı ve doğurulmadı.”**

Bu âyetin çok vücuhundan birisi: **“Doğuranlar ve doğanlar ilah olamazlar.”**

Bu vecihte de birçok remizler vardır: **“Hz. İsa ve Hz Meryem ilah olamazlar. Madde ve ondan doğan eşya ilah olamazlar.”** gibi

Bu âyetin yine nice işaret manaları da vardır. Bunlardan ikisi şunlar olabilir:

- **Doğurup doğanlara değil, Allah’a tevekkül ediniz.**

- **Doğuran ve doğan âciz varlıkların kibirlenmeleri ne kadar yersizdir!..**

Peygamber Efendimiz (asm.) beş şeye hayret ettiğini beyan ettiği hadis-i şeriflerinde bir madde olarak da şuna yer verir:

“Evvelinin bir cife, âhîrinin bir laşe olduğunu bildiği halde gururlanan insana şaşarım.”(1)

Bu şaşılacak hâl, bütün doğuran ve doğanlar için geçerlidir. Hiçbirinin gururlanmaya, kibirlenmeye hakkı yoktur.

(1) bk. Alaaddin BAŞAR, *Esma-i Hüsna*, Zafer Yay.